

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN
DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN UTRECHT EN OMSTREKEN

1 APRIL
1940

ONDER REDACTIE VAN:
G. A. EVERS

15^e JAARGANG
N° 4

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: VAN SPEIJKSTRAAT 20

VORSTELIJKE BEZOEKEN.

De teekeningen van de leden der Vereeniging „Artibus” (zie Mdbl. Nov. 1939), die in de bekende bovenzaal van het Centraal Museum ter bezichtiging gelegen hebben, zijn nu vervangen door een 10-tal gravures en teekeningen, die de herinnering levendig houden aan evenzooveel bezoeken, die vorstelijke personen aan onze stad gebracht hebben.

Lezende van al de fraaie versieringen, die in de stad te aanschouwen waren, toen — dit jaar 4 eeuwen geleden — keizer Karel V zijn eerste bezoek hier bracht, komt onwillekeurig de wensch op, dat behalve een beschrijving ook wat afbeeldingen daarvan bewaard gebleven mochten zijn. Maar die wensch blijft een onvervulde, ook ten opzichte van 's keizers tweede bezoek in 1546 en van vele andere vorsten uit lateren tijd.

De eerste op genoemde plaats tentoongestelde prent geeft de aankomst van Prins Willem III in 1674 weer. De beide volgende geven afbeeldingen van de vuurwerken in 1747 bij de inhuldiging van Willem IV en in 1766 bij het bezoek van Willem V afgestoken. De vierde prent, een teekening, geeft de eerepoort te zien, die voor keizer Napoleon in 1811 werd opgericht aan de Voorstraat bij de Neude. De vijfde laat ons den intocht door de Catharijnepoort van Prins Albert van Pruisen en Prinses Marianne der Nederlanden zien. De vijf andere beelden af een eerepoort en eerebogen opgericht ter gelegenheid van de bezoeken van de Koningen Willem II in 1841 en Willem III in 1853, van Prins en Prinses Hendrik in 1878, van Willem III en Koningin Emma in 1883 en van de beide Koninginnen in 1892. De beide laatste bezoeken hadden tot doel de onthulling van het standbeeld van Jan van Nassau en de steenlegging van het Universiteitsgebouw.

Het is wel merkwaardig te aanschouwen hoe de eerepoort, die niet onwaarschijnlijk een poging was tot nabootsing van de vroegere Romeinsche meer duurzame bouwwerken, overging in of vervangen werd door een nog luchtiger samengestelde eereboog. De laatste had toch wel een fleuriger aanzien. K.

VRIJWONINGEN IN 1687.

Van de velerlei beslommingen van den kerkeraad der Gereformeerde kerk in de 17e eeuw maakten de „paepsche stouicheden”, eens zelfs met „uytnemende” betiteld, geen klein deel uit.

Dat de vergeving en de bewoning van de in de stad bestaande vrijwoningen daardoor binnen den gezichtskring verschenen, is mogelijk, hoewel het nergens uit blijkt. Het zijn althans de „Godskamertjes, die aan Paapsche worden vergeven” waarvan in een der vergaderingen van den kerkeraad in 1674 sprake was. Eerst in de notulen van een vergadering in Juli 1684 worden de „arme kameren” weder vermeld: Ds. Gentman zou „de Heer Quint vrindelijk versoecken dattet hem gelieve te ondersoeken, of ook een resolutie nopende de arme kameren mochte te vinden sijn, en hoe danich”. De zaak bleef weer rusten, nu tot Juli 1687. In die maand werd de heer Quint opnieuw aangeklampt over de „Paepsche armekamers” en hem gevraagd daarover inlichtingen in te winnen. Verder deden ook de predikanten, natuurlijk ieder in het aan hem toevertrouwde gedeelte der stad, hun best om gegevens te verzamelen. Verschillende mededeelingen kwamen in den loop van diezelfde maand en gedurende de beide volgende in. In September werden praeses en scriba uitgenoodigd een „generale lijst van alle arme-kameren op te maken”, welke lijst den 19en dier maand ter tafel kwam en gelezen werd. Aan de aanwezigen werd nog eens op het hart gebonden onderzoek naar de armekamers te doen en aanvullingen te verstrekken. Een week later werd besloten de lijst in de notulen op te nemen. Dáaraan is het te danken, dat zij bewaard is gebleven.

De lijst, die — naar men mag aannemen — wel vrij nauwkeurig en volledig geweest zal zijn, en bovendien nog verschillende kleine gegevens bevat, die wellicht nergens meer te vinden zullen zijn, is daarom wel waard hier afgedrukt te worden. Zij volgt hier, zooals zij in de kerkeraadsnoutulen van 26 September 1687 is opgenomen.

K.

„Lijst en staat van de Arme-kamers en vrije woningen binnen Utrecht.

12 Schroyen-steins kamers, waer over de dispositie staat bij de Heer van Dijckvelt en Dr. Stalpert.

6 Grondtfelts kamers, waer van de dispositie wort geseydt te staen bij sekere paepsche Juff. Van Beest, wonende in Jerusalems steeghje. Alle bij papisten bewoont.

14 Suylens-kameren in de Lange Nieuwstraat, waer van de dispositie wort geseydt te staen bij de Heer Ram, Advocaat De Wijs, en Advocaat Van den Berge. Waer van 6 tegenwoordigh worden bewoont bij gereformeerde, en 8 bij papisten.

15 kameren in 't Conings steeghje, gesticht van Wouter de Coninck, bewoont van twee papisten en 13 Gereformeerde. Worden vergeeven van 's Heeren Caspel in de Stroosteegh, en de Wed. van N. van Cleeff bij de Backerbrugh.

10 in de Groene steegh, behoorende tot Oude Munster. 9 bij Gereformeerden, en een bij papist bewoont.

12 vrije-woningen in de Magdalene steegh, boven die in 't clooster, waer van de dispositie staat bij de Eed. Aghtb. Vroedschap deser stadt, alle bij gereformeerde bewoont.

15 in Sions-poortje an de Nieuw graft, waervan de dispositie bij de huysmeesters van Bartolomei Gasthuys, bij Gereformeerde, uytgenomen een Lutheraan bewoont.

12 kamers in de Schalck-steegh ter dispositie van de opsienders van t' pest-gasthuys. Rentmeester N. Velthuysen bij de Backerbrugh. Alle bij Gereformeerde bewoont.

2 kamers op de Grote kamp, waer van de dispositie staat bij de selfde, oock bewoont bij Gereformeerde.

10 Arme-kamers in Pay-steeghje ter dispositie van de Heer Sandre cum suis bij de Wittevrouwe-poort. Sijnde administrator notaris Staal, in de Korte Nieuw straat; alle, uytgenomen een, bewoont bij papisten.

1 kamer oock in Pay-steeghje ter dispositie van de night van de Heer Sandre, bij een papist bewoont.

4 Arme kamers, waer van de directores wonen in 's Graven Hage; rentmeester is notaris Wantenaer, wonende naest het nieuwe vlees-huys.

Bruyns en Van der Nats kameren van het Water-poortje tot het pest-gasthuys aghter de wal, alle bewoont bij papisten.

10 Moms en Brakels kameren, van Hieronymi School aff tot aen de Heere straet, aghter de wal, alle bewoont bij papisten.

Op de Ridder Hoft-stede als aghter de wal.

5 kamers bewoont bij papisten

3 kamers bij de Lütheranen

bij de Gereformeerde d' andere.

In t' Dorstige hart-steeghje

5 arme kamers bewoont bij Gereformeerde.

1 kamer bewoont van een Arminiaen.

Dese ter dispositie van Oude Munster.

Eenige weynige kameren van de Heer van Rijnswoude cüm aliis (soo men seydt) gehoort hebbende, op de Ridder Hoff-stede en op de Nieuwe Kamp.

11 Arme-kamers op de Springh-wegh, behoirende tot het Weeshuys, bij Gereformeerde bewoont.

8 Arme-kamers ter dispositie van de kerckmeesters van de Buerkerck, bij Gereformeerde bewoont.

10 kamers in t Kroontjes poortje tot het krane-gasthuys. Niemand paeps.

10 kamers in t Sacke-dragers steeghje, behoirende tot het Weeshuys, bij Gereformeerde bewoont, een bij een paepsche weduwe, welckers man nü overleden Gereformeert is geweest, en de soon in onse kerck gaat, dogh de doghters kloppe sijn, bewoont ibidem.

20 kamers an het Margareten hoff ter dispositie van de Heeren Bürgermeesters, bij Gereformeerde bewoont.

15 kamers an t' Bagijn hoff ter dispositie van de Heeren Burgermeesteren, oock bij Gereformeerde bewoont.

15 kamers in t' May, off Marye-poortje in de Water steegh tegen over de Jacobi kerck, alle bewoont bij papisten. Waer van 10 worden vergeeven bij de erfgenamen van de vrou Van der Regge, de andere 5 bij den Advocaat Van den Bergh.

6 woningen in t' 5 süster-huys, ibidem, alle bewoont bij Gereformeerde, en worden vergeeven bij de kerckmeesters van Jacobi kerck.

29 Suyles kamers, ter dispositie van de Heer van Catsbergen en de Heer Johan Mantsfelt. 23 bewoont bij Gereformeerde, 3 bij papisten, 2 bij Lütherane, 1 bij een Arminiaen.

2 woningen op de wal, tegen over de Berghstraat, ter dispositie van de kameraers deser stadt, een wort bewoont bij een bitter papist, de ander bij een papist en Gereformeerde.

4 kamers in de A. b. c. straat ter dispositie van de Heer Secretaris De Reuver, als rentmeester van Servaes, bewoont bij Gereformeerde.

3 kamers in de A. b. c. straat, ter dispositie van de Heer Renesse bij de Volderbrug. Bewoont bij papisten."

KLEINE MEDEDEELINGEN.

Een slag bij Vechten in 69? — In *Hermeneus* (XII-1939, blz. 42-46) gaf prof. dr. H. Wagenvoort in verkorten en meer populairen vorm den inhoud weer van een opstel, dat de hoogleeraar tevoren in *Mnemosyne* (serie III, vol. VIII, p. 58-64) had

gepubliceerd.¹⁾ „Het gaat om een onderlinge verbinding van gegevens, die er op schijnt te wijzen, dat de strijd, waarin Iulius Civilis de Romeinen in het jaar 69 versloeg, geleverd

1) De *Tungris nautisque Fectione consistentibus* (C.I.L. XIII 8815).

moet zijn in de onmiddellijke nabijheid van Vechten."

Na herinnerd te hebben aan de uitkomsten der opgravingen, waaruit gebleken is, dat zoowel te Vechten als te Utrecht drie castella uit ongeveer denzelfden tijd achtereenvolgens over elkaar gebouwd zijn geweest, wijst de schr., bij vergelijking der vondsten, eenerzijds op een bijzonder punt van overeenkomst, anderzijds op een merkwaardig teeken van verschil.

De overeenkomst is, dat op beide plaatsen het oudste castellum met een laag klei overdekt is, te Utrecht ter dikte van ongeveer $\frac{1}{2}$, te Vechten van 1 à $1\frac{1}{2}$ M. In verband met wat te Vechten aangetroffen is, lijkt volgens den schr. de veronderstelling niet te gewaagd, dat de kleilaag als gevolg van een overstrooming ontstaan is. Deze veronderstelling vindt steun in een mededeeling van Tacitus (Historiën V, 23), waaruit blijkt, dat in het jaar 70 een groote overstrooming in deze streken voorviel, waarbij een legerplaats, die in de vlakte lag, door het geweld van den stroom werd medegesleurd. Mocht de Vechtensche hiermede niet bedoeld zijn, dan mag aangenomen worden, dat ze toch ook geteisterd werd. De Utrechtsche legerplaats lag hooger.

Het verschil is, dat het kamp te Utrecht in 69 door brand verwoest is, doch dat te Vechten geen brandsporen zijn gevonden. Aangenomen wordt daarbij, dat de Utrechtsche legerplaats door de Batavieren bij den opstand in brand is gestoken. Een bericht van Tacitus (IV, 15) doet echter twijfel aan de juistheid dezer veronderstelling rijzen, omdat daar gesproken wordt van de overmeestering van de winterkwartieren van twee cohorten, onmiddellijk aan zee

gelegen, door de Canninefaten en de Friezen onder aanvoering van Brinno. Vervolgens, schrijft Tacitus, dreigden zij andere castella te verwoesten en daar men niet in staat was ze te verdedigen, werden ze door de bevelhebbers der cohorten in brand gestoken. Prof. W. acht het derhalve meer waarschijnlijk, dat de Utrechtsche legerplaats door de Romeinen zelf aan de vlammen is prijs gegeven. En het feit, dat te Vechten geen brandsporen gevonden zijn, zou er op kunnen wijzen, dat hier de vlucht der Romeinen tot staan kwam en dat hier de strijd met Civilis geleverd werd. De onderstelling van den schr., dat er voortdurend sprake is van castella langs den Rijn, ongeveer de tegenwoordige Kromme Rijn, wordt vrijwel tot zekerheid door de mededeeling van Tacitus (caput 16), dat de slag dicht bij den Rijn plaats vond en dat in die rivier de schepen lagen, die daarheen waren gebracht, nadat de castella in brand waren gestoken.

Met dat al zou het veel te gewaagd zijn, vervolgt prof. W., den beslissenden strijd tusschen Civilis en de Romeinen zoomaar bij Vechten te localiseeren, wanneer niet een nieuwe aanwijzing dit vermoeden schijnt te bevestigen.

In het museum van oudheden te Leiden berust thans een altaarsteen, zeer waarschijnlijk uit de tweede helft der eerste eeuw afkomstig, die in 1868 te Vechten werd opgegraven. Blijkens het inschrift hadden de Tungri met „de matrozen die te Vechten gedomicileerd zijn” de afspraak gemaakt, om een altaar aan de godin Viradecdis te wijden, indien de (hun) toeleg mocht gelukken. De aard van dien toeleg vindt vermoedelijk verklaring bij Tacitus (IV, 16), die schreef, dat

Civilis zijn overwinning op de Romeinen te danken had aan het overlopen van twee groepen: een cohorte Tongeren en een groep roeiers uit de Batavieren.

„Dat de hier gegeven voorstelling van zaken juist is, is natuurlijk niet bewezen”; de schr. hoopt echter, „dat ze aannemelijk schijnen zal. Daarmee zou dan tegelijk verklaard zijn, waarom de legerplaats te Vechten geen brandsporen vertoont: Civilis zal ze dan natuurlijk intact gelaten en voor zijn eigen doeleinden gebruikt hebben. En wij zouden kunnen vaststellen, dat België en Nederland al in zeer ouden tijd hebben samen gewerkt, om vreemde indringers van hun gebied te weren!”

E.

Het Utrechtsche boekdrukkersgilde.

— In het kerstnummer van de *Tampon*, het orgaan der school voor de grafische vakken te Utrecht (XX-1939, blz. 7—15), komt een verhandeling voor over dit gilde, dat in 1599 ontstond, toen de drukkers, binders en verlichters zich van het zadelaarsgilde, waarvan zij tevoren een afdeling hadden gevormd, afscheidden. Dat gilde heeft rond 62 jaar bestaan en werd in 1663 door een boekverkoopersgilde vervangen. De verhouding van het vak ten opzichte van de samenleving was blijkbaar zoodanig gewijzigd, dat de tijdsomstandigheden een nieuwe regeling noodig maakten. De boekhandel, tevoren meer een nevenbedrijf van drukkers en binders, was allengs een meer zelfstandig beroep en de hoofdbron der inkomsten van vele gildebroeders geworden, zoodat de nieuwe ordonnantie in de eerste plaats den verkoop van boeken raakte. Toch werd van de gildebroeders nog wel evenals vroeger, behalve het bur-

gerschap der stad, technische kennis van de druk- en bindkunst geëischt en die eischen hadden geen wijziging van beteekenis ondergaan. Ze waren echter naar het tweede plan verdrongen.

Aan de hand der ordonnanties van 1599 en 1663, die op gezag der stedelijke overheid tot stand kwamen, deelt de schr. verder de bepalingen mede, waaraan de leden zich te houden hadden. Ze regelden de arbeidsverhoudingen, de bekwaamheidseischen en den boeken-aanmaak en -verkoop ter plaatse.

Behalve reproducties van de titelbladen der ordonnanties is een bijzonder gelukkig geslaagd facsimilé van een aanvullende gildeproef uit 1776, waarvan het origineel in het Centraal museum wordt bewaard, bij het opstel gevoegd.

E.

Utrechtsche almanakken en perscensuur in de 17de eeuw. — Eveneens in het bovenbedoelde nr. van de *Tampon* (blz. 67—79) gaf de heer G. van Klaveren Pz. een overzicht van de oudste Utrechtsche almanakken, die in de bibliotheek van het gemeentearchief bewaard worden, en deed hij mededeelingen van de censuur, die door den Utrechtschen kerkeraad in de 17de eeuw is uitgeoefend. Die censuur gold niet den inhoud der almanakken, doch de aanhangsels, die er door de drukkers-uitgevers, vermoedelijk meer door de verkoopers (leurders) aan werden toegevoegd. Toch hebben ook wel de Utrechtsche drukkers zich aan de verspreiding van „vuyle kluchten” en „onkuysche liedeboekjens” schuldig gemaakt. In samenwerking met de vroedschap werden hun dan, wanneer waarschuwingen en berispingen niet hadden geholpen, bij herhaling straffen opgelegd, 't zij vrij hooge geldboeten

door het stads- of (en) uitsluiting van het h. avondmaal door het kerkbestuur. Verscheidene van die aanhangsels waren echter elders gedrukt, in het gangbare almanakformaat, om overal naar willekeur bij de plaatselijke almanakken gevoegd te kunnen worden. Sommige dragen namen op den titel, die zeer waarschijnlijk van kleine drukkers zijn, al staan ze niet in Ledeboer's naamlijst 1) vermeld. Genoemd worden: Claes Hermansz. Cramer, Jan Symonsz. Pauw en Claes Jansz. Ploy.

Genoemd wordt ook Gillis Joosten Zaagman, doch niet als verspreider van obscene boekjes, maar als drukker van aanhangsels van algemeen-oriënteerenden aard: Reglement voor alle herbergiers, en de ordinantie van de trock-tafel en 't verkeer-bort ... mitsgaders ... van de kracht der brande-

1) A. M. Ledeboer, De boekdrukkers, boekverkoopers en uitgevers in Noord-Nederland... Deventer, 1872. 4°.

wijn; De sevenplaneetsche voor-seggers...; Korte chronijck van alle de gedencckwaerdighe gheschiedenissen van den jare 1500 tot dit tegenwoordige jaer (1680) toe. Deze Zaagmans was een bekend drukker te Amsterdam, die daar gedurende de geheele tweede helft der 17de eeuw heeft gewerkt en wellicht de oprichter van de nog bestaande Enkhuizer almanak is geweest 2).

Mede door de vele facsimilé's is het opstel een belangwekkende bijdrage tot de kennis der almanakken, waarin interessante gegevens voor het begrip van het volksleven verscholen liggen, doch waarvan nog weinig bekend is.

E.

2) Ledeboer, t. a. pl. Blz. 78, 79; M. M. Kleerkooper en W. P. van Stockum Jr., De boekhandel te Amsterdam vnl. in de 17e eeuw. 's Gravenhage, 1914—1916. 8°. Blz. 57, 1044—1048 en 1405; De Navorscher XII (1862), blz. 11.

BOEKAANKONDIGINGEN.

Willibrordiana 1939. VIII. — Het aantal Willibrordpublicaties in tijdschriften is te groot geweest, dan dat ze allen eenigszins uitvoerig hier geresumeerd kunnen worden. Men zal het billijken, dat onze overzichten in het nummer van deze maand een einde vinden en de nog resteerende tijdschriftartikelen volledigheidshalve en ten behoeve van wie er te eeniger tijd belang in stelt of nut van hebben kan, zonder commentaar slechts worden opgesomd. Een enkel zal daarbij wellicht over het hoofd zijn gezien en sommige beschouwingen hadden een beter lot verdiend, maar ook de beste

spijs gaat tegenstaan als men er te dikwijls van voorgezet krijgt. Dat geldt evenzeer voor de lezers als voor recensent.

Dr. P. C. Boeren, De aartsbisschopelijke titel van Willibrord, in: *Historia*, Jrg. 5, Mei 1939, blz. 92.
Prof. Dr. Titus Brandsma, O.Carm., Herinneringen aan St. Willibrord in Friesland. Nr. II van „*Frisia Catholica*”, Groningen (60 blz.).

Mr. J. W. C. van Campen, Bij Willibrords twaalfde eeuwgetijde, in: *Historia*, Jrg. 5, Mei 1939, blz. 92—99.

Dezelfde: Willibrord en Utrecht, in: Jaarboekje van „Oud-Utrecht” 1939, blz. 23—58.

Dom A. Dumon, Willibrord grondlegger van de Dietse eenheid, in: Dietsland—Suid-Afrika, Jrg. 3, nr. 5, Januari 1940, blz. 174—178.

Dr. J. Hartog, St. Willibrord, stichter van de Kerk onzer vaders, in: Het Schild (Apologetisch Maandschrift), Jrg. 21, December 1939, blz. 244—251.

Dr. B. Kruitwagen, O.F.M., Willibrordiaansch Kleingoed I—IV, in: de Maasbode van 10 en 24 Sept., 15 Oct., 12 Nov.

E. Lagerwey, Der Heilige Willibrordus, in: Internationale Kirchliche Zeitschrift, 1939, S. 146—152.

(E.) Lagerwey, Grepen uit het rijke leven van den heiligen Willibrord, in: De Oud-Katholiek 1939, nrs. van 25 Maart, 1, 8, 15, 22 en 29 April.

Dezelfde, Willibrord aan den arbeid, in: De Oud-Katholiek 1939, nrs. van 8, 15, 22 en 29 Juli.

Het Willibrordus-nummer van de Oud-Katholiek (4 November) bevatte een ongetekende korte levens-

beschrijving van den geloofsverkondiger.

Dr. Willibrord Lampen, O.F.M., De Nationale Betekenis van S. Willibrord, in: Annalen van de Vereeniging tot het bevorderen van de beoefening der Wetenschap onder de Katholieken in Nederland 1939 I, blz. 81—101.

Op blz. 7 van dezen jaargang van het Maandblad werd het Willibrord-schilderij, dat het Kunsthistorisch Instituut in bruikleen bezit, als een oorspronkelijk werk van Abraham Bloemaert aangeduid. Mijn aandacht werd er echter op gevestigd, dat dit auteurschap niet voldoende vast staat. De catalogus van de Willibrord-tentoonstelling vermeldde den naam van den schilder dan ook terecht met een vraagteeken. Toch is het opmerkelijk, dat geen der vele geschilderde Willibrordafbeeldingen zoo dicht staat bij de overbekende gravure, door Cornelis Bloemaert vervaardigd naar een schilderij van zijn vader Abraham, als juist dit stuk.

J. W. C. VAN CAMPEN.